

особистої ідентичності або етичні проблеми. Але за такого підходу сам фільм бере участь у філософському дослідженні. Відтак, на рівні теоретичної рефлексії нині розрізняються «філософія фільму» та «фільм як філософія» (або як іноді називається «фільмософія» (filmsophy)).

Лівінгстон стверджує, що інтерес до фільму як до витвору мистецтва, і інтерес до фільму як філософії перебувають у конфлікті. Інтерес до фільму як мистецтва є інтересом до його теми, стилю, засобів, характерних для середовища. Це рідко вимагає привнесення необхідного філософського фону, який є вкрай важливим при розгляді фільму як філософії. Філософський інтерес до фільму передбачає його використання в якості ілюстрації філософських ідей. У зв'язку з цим важливим є як артикулюється зміст фільму (якщо зміст є філософським, то це вимагає певної філософської концептуалізації). Проте, важливим питанням методологічним питання є: що є предметом дослідження – філософський зміст фільму чи власне фільм як ілюстрація філософської ідеї.

Феноменологічний та аналітичний філософські підходи по-різному відповідають на питання, чи можуть фільми бути засобом вираження філософії та інструментом філософування. Деякі філософи, які працюють у феноменологічній традиції стверджують, що фільм однозначно підходить для філософування, є ефективним середовищем розкриття важливих філософських проблем [див. 2]. Інші філософи, працюючи у феноменологічній традиції дослідили, що філософські питання займали центральне місце в роботі окремих кінематографістів. Є, наприклад, Гайдегерівське, Мерло-Понтійське, і навіть Ніцшеєське прочитання фільмів Терренса Маліка, почасти натхнені його феноменологічною підготовкою, а почасти відкритими філософськими роздумами голосу за кадром в його більш пізніх фільмах та багатозначним характером його кінематографічного стилю [див. 3]. У таких випадках багатозначність може мислитися як ресурс для вивчення філософських тем, що втілює в собі можливість запитування, діалогу й критичної характеристики деяких філософських текстів. Малхолл стверджує, що деякі фільми слід розглядати не як прості ілюстрації філософських питань, але, як розмірковування та оцінку думок і аргументів, як мислення серйозно і систематично про них, як це роблять філософи. Такі фільми не сировина філософії, ні джерело для її орнаменталізації; вони є філософськими вченнями, філософією у дії. – фільм, як філософування [8, с. 4].

Аналітична традиція в душі скептицизму підходить до проблем пізнавальної цінності мистецтва загалом, тому присутнє деяке скептичне ставлення до думки, що фільм може слугувати засобом філософування, адже фільми мають сумнівну епістемологічну надійність, адже оповідає вигадані сюжети [19, с. 191–200; 14, с. 163–167]. Мистецтво, на думку Століниці ніколи не підтверджує істини. Скептичне сприйняття кіно передбачає позитивну оцінку використання фільму в якості популярної й доступної форми ілюстрації або презентації філософських ідей, однак, заперечує, що фільм може відігравати активну роль у розвитку філософської дискусії. Вважається, що він є пасивним інструментом, який філософи могли б використовувати

УДК 1:005.591

Дроботенко М. О.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософії, Харківський національний
педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
(Україна, Харків), Marushka85@i.ua

ФІЛЬМ ЯК ФІЛОСОФІЯ

Є два ключових аспекти, в яких середовище фільму і дисципліна філософія можуть перетинатися. По-перше, філософія фільму є визнаною субдисципліною, яка задає філософські питання про природу фільму. По-друге, більш спірне уявлення про фільм як філософію передбачає, що самі фільми можуть підіймати філософські питання, і можуть внести свій внесок до цілого ряду філософських дискусій. Для філософії фільм є одним з способів саморозуміння, виконує роль культурної саморефлексії філософії та філософських ідей. Модель «фільму як філософії» ґрунтується на розумінні, що будь-який акт перегляду – навіть той, який починається у приватному порядку, в стані захоплюючої взаємодії з вигаданими персонажами – має потенціал до створення суспільно та особистісно значущих смислів. В освітньому просторі ця важлива теоретична проблема знаходить своє вираження у створенні та розробці окремих освітніх програм та навчальних курсів. Звертаючись до зарубіжного досвіду освітньої практики можна стверджувати про становлення специфічного освітнього синтезу філософії – кіно.

Ключові слова: філософія, фільм, «фільм як філософія», феноменологічний досвід фільму, навчальна програма, освітній синтез.

Філософія – як трансмедійне явище може виражатися через різні засоби, навіть якщо історично розвивалася як усна і писемна творчість. Трансмедіальність означає «медіа–неспецифічні явища, які можуть бути застосовані в різних засобах масової інформації за допомогою виразу доступного для кожного середовища, у той час як припущення про конституювання вихідного носія неможливо або не має значення» [16, с. 66]. Поняття трансмедіальності уможливорює обговорювати конкретну конфігурацію філософських ідей, яка виражається через фільми, необхідність (але з можливістю) їх оцінки своїми колегами з письмовим оздобленням [16, с. 66]. Відтак, для філософії фільм є одним з необхідних способів саморозуміння, виконує роль культурної саморефлексії філософії та філософських ідей.

Є два ключових аспекти, в яких середовище фільму і дисципліна філософія можуть перетинатися. По-перше, філософія фільму є визнаною субдисципліною, яка задає філософські питання про природу фільму. Тут філософська практика уточнення концепцій та вивчення абстрактних проблем бере фільм у якості об'єкта. По-друге, більш спірне уявлення про фільм як філософію передбачає, що самі фільми можуть підіймати філософські питання, і можуть внести свій внесок до цілого ряду філософських дискусій. При цьому об'єкт дослідження може бути різним: епістемологічні проблеми скептицизму, метафізична проблема

для спілкування щодо уже існуючих філософських проблем, або в якості матеріалу для застосування теорії [див. 6].

Д. Гудінаф припускає, що існує чотири способи аналізу взаємозв'язку філософії та кіно. По-перше, філософ «може цікавитися самим кіно, технологіями та процесами, соціальними смислами перегляду фільмів». При цьому розглядаються, насамперед, соціологічні проблеми, що випливають з історичних міркувань філософії щодо кінематографії, ця категорія також, містить різні дискусії торкаються онтології кіно, в якій обговорення часто розгортаються щодо технологій в роботі над фільмом; такі аргументи також лягли в основу класичної теорії кіно. По-друге, вчені, зацікавлені в паралелях між кіно та філософією та використанням фільмів як «ілюстрації філософських тем і питань», зокрема таких фільмів, як «Матриця», які не стільки випраджують нові ідеї, а діють як показник існування філософських дискусій, неявно направляючи зацікавленого глядача в бік філософських текстів, щоб допомогти експлікувати фільм, не привносячи нічого нового до розуміння або поглиблення філософського дискурсу. По-третє, фільм може зробити явне використання філософії як змісту. Це пов'язано з другою категорією, але більш конкретно. Тут дослідник не має на увазі тільки такі фільми, як «Матриця», а також фільми, які, часто у формі розмовного діалогу або представлених осіб філософів, але певну філософію як явний і конкретний зміст. По-четверте, дослідник визначає таке ставлення до взаємозв'язку фільмів та філософії, яке ґрунтується на ідеї що саме кіно може функціонувати «як філософія, як і в якому сенсі робить філософію». При цьому фільм функціонує як щось більше, ніж показник вже означених філософських проблем, і вивчення таких фільмів не повинно бути обмежене питаннями соціології та онтології (хоча це, звичайно, може спиратися на ці питання, якщо це доречно). Сам фільм вносить щось своє до того, що історично відоме як філософування [див. 4]. С. Рибін додає ще і п'ятий підхід – онтологічний – це соціологічний, онтологічний, ілюстративний розгляд явного філософського змісту в фільмах, та ідея «фільму як філософії» [15, с. 47]. У той час як філософія фільму займається філософським дослідженням фільмів, обговоренням філософських проблем, пов'язаних з фільмом, його характером, ефектами та цінностями, «фільм як філософія» розглядає сам фільм як спосіб філософування, спосіб реалізації та практики філософії. Теза «фільм як філософія» передбачає, що деякі фільми, послугуючись виключно інструментарієм кінематографії, можуть здійснити значний внесок у розвиток філософії, настільки ж вагомий як і виражений у мові (усній чи письмовій).

Вивчення фільмів як філософії та їх потенціалу як засобу вираження філософських думок та методу філософування також актуалізується через зміну характеру та функцій дискурсу у сучасному світі. Поява нових засобів масової інформації від винаходу фотографії до сучасних мультимодальних засобів масової інформації, таких як Інтернет, значно змінює форми і способи дискурсу, і ці нові ЗМІ дають вираз «сили» або «потенції» філософській думці, які не знайшли вираження (через історично старіші засоби

вираження) раніше. Р. Сіннербрінк оцінює фільм-філософію як «естетичне, саморефлексію, інтерпретаційний підхід, який ставить філософію у діалозі з фільмом в якості альтернативного способу мислення» [17, с. 29]. Для Р. Сіннербрінка, фільм-філософія «ставити під сумнів загальні тенденція щодо філософськи привілейованої концептуальної теоретизації над естетикою фільму», а фільм-філософія уможливило експериментування з формами філософування та вираження філософії, є певною формою взаємодії з філософією після філософії та після фільму. Таким чином, Р. Сіннербрінк розвиває підхід «мислення з фільмом» [17, с. 26–37], принаймні, двома способами: по-перше, за допомогою фільму, щоб досліджувати нові способи (концептуального) мислення і, отже, як натхнення писати філософськи, і, по-друге, за допомогою фільму як засобу вираження думок. Замість того, щоб намагатися знайти способи порівняння фільму та філософії, слід швидше спробувати реконцептуалізувати філософію таким чином, що кінематографічне стало одним з природних можливих способів вираження філософської думки. «Філософію можна знайти всюди, де фігурація (оформлення) кує уявні шляхи, створює нові концепції і відкриває нові перспективи, вона може набути будь-якої форми або комбінації форм: візуальної, вербальної і / або звукової, і відбувається скрізь і в будь-якому місці», – стверджує К. Кітлі, та пропонує «реконцептуалізувати філософію як думку в образі». На думку дослідниці, філософія не визначається як загальне, абстрактне, раціональне, залежне від логічних аргументів, «філософія є «місце, де думка образна» [5, с. 294–295].

Т. МакКлеланд аналізує як фільм може внести свій внесок у філософію, а також припускає, що перешкоди, з якими стикаються при розумінні фільму як філософії найбільш ефективно подолати, коли фільм бере участь рефлекторно у філософії фільму. Вигадані наративи, як стверджується можуть задавати напрямок для важливих когнітивних пошуків, якщо вони функціонують як мисленнєві експерименти [7]. Мисленнєві експерименти самі по собі є короткими уявними наративами, які, як стверджується є інструментом для розвитку пізнання в різних галузях науки. Окрім того, мисленнєвий експеримент є загально визнаним інструментом філософування, особливо у рамках аналітичної традиції, і розглядається як внесок до розвитку філософського дискурсу, інструмент розширення та поглиблення розуміння важливих філософських проблем [1]. Відтак мисленнєвий експеримент може слугувати аналітичним інструментом для фільму в якості філософського засобу вираження ідей, Проте таке ставлення не є єдиним, чимало теоретиків визначають, що цілі і завдання кінематографічних наративів підривають їх здатність функціонувати як філософії. Адаже у той час як філософські (наукові) мисленнєві експерименти є пов'язаними сюжетно розрідженими фікціями, з мінімумом деталей, вигадані наративи, чи то літературні, або кінематографічні, перенасичені деталями. Ця відмінність особливо дається взнаки при визначенні мети оповіді [18, с. 33–42].

Погляд на «фільми як філософію» має важливе значення, оскільки уможливило розширити наше уявлення про те, як фільм пов'язаний з ідеями минулого,

що він не просто ілюструє ідеї, що існували раніше, а одухотворює їх в досвіді кіно, що водночас відбувається взаємодія (діалог) між персонажем та конкретним етичним імпортю наших абстрактних понять. Цей діалог з фільмами перетинається в деяких ключових моментах, історичних ситуаціях персонажів на екрані, і тому будь-які поняття, які ми виробляємо під час і після нашої взаємодії з персонажами в нашому досвіді фільму, тому є викликом моральній відповідальності, адже породжує ситуацію розмірковування про наш досвід емпатії, коли ми продукуємо смисли.

Модель «фільму як філософії» ґрунтується на розумінні, що будь-який акт перегляду – навіть той, який починається у приватному порядку, в стані захоплюючої взаємодії з вигаданими персонажами – має потенціал до створення суспільно та особистісно значущих смислів. Ці смисли починаються в акті перегляду себе, в якому емоційно-чуттєва взаємодія з вигаданими світами породжує етичну реакцію з наслідками для власного життя та діяльності. Розвиток сюжету, плінність зображень витісняє будь-які спроби статично освоїти світ. Спостерігаючи фільми, як і читаючи філософські тексти, людина може переживати себе в іншій ролі, бути тим, ким вона не є.

Філософський потенціал фільму пов'язаний з ретельною взаємодією глядача з оповідною формою фільму (це, перш за все, взаємодія з персонажем), і як така є в першу чергу ефектом оповідної структури, яка має справу серйозно з філософськими проблемами у проникливий спосіб. Для того, щоб фільми функціонували «як філософія» – тобто, не тільки в якості ілюстрації вже визначених філософських проблем або як засіб для вивчення соціологічних та онтологічних питань, пов'язаних з фільмом, які можуть представляти філософський інтерес – він повинен в якомусь сенсі бути зрозумілим як «перегляд фільму як філософування, як участь у філософії». Відбувається дислокація філософського акту: філософія супроводжує рефлексію після перегляду фільму як досвід фільму та безпосередній перегляд фільму.

Взаємодія з фільмом передбачає не лише час безпосереднього споглядання, представлені смисли заломлюються і представляються крізь призму складної форми оповіді та стилю, що уможливають генерувати ідеї через здійснення саморефлексії чуттєвого досвіду перегляду того чи іншого фільму. Такий феноменологічний досвід фільму уможливує подальше розуміння мінливості змісту фільмів, зображуваного в ньому світу та проведення паралелей з власною конечною ситуацією в історії, що передбачає також залучення й філософських смислів. Така взаємодія і таке відображення часто призводять до мовленнєвого вираження та інтерпретації, які генеруються за допомогою звернення до філософії і досвіду фільму, і таким чином, спонукають людину бути уважною до вирішення етичних і концептуальних аспектів кожного (і фільму, і філософії), залучаючи глядача до філософського діалогу.

У свою чергу, феноменологічний досвід кіно супроводжується також тим, що можна назвати пост-кінематографічним мисленням. Центральне місце в пост-кінематографічному мисленні займає герменевтична діяльність, прояснення сенсу фільму

за допомогою відображення на досвіді фільму і розширення і вироблення смислів, які тільки зароджуються в досвіді фільму. Замість того, щоб функціонувати як вже закінчені філософські трактати у формі кіно, або як трансцендентні бачення світу, які прагнуть оволодіти дійсністю, фільми творчо виражають те, що ще належить думці. У цьому полягає їхня діалогічність; філософія зароджується у фільмах. Символи осмислюються глядачами, які не є професійними мислителями, але вони цікавляться світом і ставлять про нього питання.

В освітньому просторі ця важлива теоретична проблема знаходить своє вираження у створенні та розробці окремих освітніх програм та навчальних курсів. Звертаючись до зарубіжного досвіду освітньої практики можна стверджувати про становлення специфічного освітнього синтезу філософії – кіно. Адже вивчення філософії та кіно уможливує взаємодіяти з основними світовими філософіями і мислителями поряд з вивченням фільмів усіх жанрів. Це включає в себе не тільки вивчення філософії і філософів, але також формування власних ідей для постійного діалогу. Для прикладу, навчальний курс «Філософія і кіно», як зазначається у пояснювальній записці, покликаний аналізувати і критично оцінювати різні філософські теми і проблеми, з допомогою візуального середовища фільму. З цією метою, філософські тексти і нариси інтегровані з перегляду фільмів. Тривалість навчання охоплює 15 тижнів, протягом яких студенти в групах, або поодиноці дивляться вибрані викладачем фільми, читають філософські першоджерела (наприклад, С. Керкегор «Страх і трепет», С. Міллер «Про свободу. Підпорядкування жінок», С. де Бовуар «Друга стаття»). Навчання організоване як семінар, орієнтований на обговорення і вивчення текстів. Для полегшення обговорення студенти пишуть щотижневі есе на задану тематику, завершується курс написанням курсових робіт [див.: 9].

Навчальний курс «Філософія через фільми» підіймає такі важливі питання як, що означає для фільму бути філософським, яким чином фільми відіграють роль у розвитку філософського дискурсу, яким чином фільми репрезентують і поставляють філософські аргументи, відображають уявні експерименти. Цей навчальний курс спрямований на ознайомлення з філософськими ідеями фільмів, аналізі чи можливе філософування через кіно, чи є кіно новітнім гібридним жанром філософського тексту. Навчальний предмет передбачає вивчення філософських дискусій щодо питань, чи володіють фільми функціональним потенціалом запропонувати філософську ідею, з'ясування того, у якій мірі естетика фільму сприяють просуванню філософської рефлексії. Поряд з цими теоретичними проблемами щодо філософської цінності фільму, курс також досліджує філософські теми кінематографічних робіт філософів. Цей навчальний модуль оцінюється есе і короткою відео-презентацією, яка уможливує порівняння різних стилів і жанрів філософування [див.: 13].

Навчальний курс «Філософія наукової фантастики в кіно» (4 кредити) на основі ретельного перегляду і поглибленого обговорення (у класі і он-лайн) досліджує, чи можна використовувати деякі з кращих науково-фантастичних фільмів у якості філософських текстів,

щоб досліджувати і оцінювати себе, і більш широко стан людства, та різноманітні наукові уявлення щодо подальшого розвитку людської цивілізації [див.: 12].

У деяких освітніх закладах Швеції на весну 2017 року також запланований курс «Філософія і кіно», який пропонує вступ до популярних творів західного кіно і їх зв'язок з класичними текстами філософії. Тексти включають в себе деякі з відомих творів Аристотеля, Руссо, Локка, Ніцше, Маркса і Фуко, а також відповідні вторинні тексти. Курс являє собою філософський аналіз в контексті кіно і обговорює, в якому ступені основні аргументи текстів представлені або відображені у фільмі про який йде мова, поряд з філософськими особливостями фільму самого по собі. Курс також надає інструменти, які необхідно набути, щоб прочитати фільм з точки зору його змісту і структури [див.: 11].

У графстві Кент (Великобританія) здійснюється підготовка за спеціальністю «Фільм і філософія», терміном навчання на 3 роки. Вона є цікавою і складною комбінацією, яка забезпечує критичне розуміння фільму, як популярної розваги, промисловості та художньої форми. Філософія і кіно є предметами, які вимагають теоретичної дисципліни, уяви, уміння аналізувати складні тексти і спілкуватися чітко і талановито. Для розвитку і підтримки подібних навичок, студентам пропонується додаткові курси, у тому числі щодо цінності мистецтва і суспільної моралі та національної ідентичності і політики. Філософський блок у цьому навчальному плані передбачає вивчення наступних предметів – «Вступ до філософії: знання і метафізика», «Логіка», «Метаетика», «Сучасна теорія пізнання», «Філософія релігії», «Філософія медицини», «Філософія мови», «Філософія духу і дій», «Філософія когнітивної науки і штучного інтелекту», «Метафізика», «Політична філософія», «Справедливість, насильство і держава», «Трагедія людського розуму: «Критика чистого розуму» Канта», «Континентальна філософія», «Феміністська філософія», «Філософія і математика», «Філософія праці», «Філософські першоджерела», «Релігієзнавство та філософія в класі» (30 кредитів), «Нормативна етика» [див.: 10].

Таким чином, фільм може бути філософським у різних формах. Сюжети у наративних фільмах можуть слугувати ілюстрацією важливої філософської проблеми; фільм може також представляти філософські ідеї через філософський діалог, пропонуючи ці ідеї у привабливій доступній формі. В освітньому просторі ця важлива теоретична проблема знаходить своє вираження у створенні та розробці окремих освітніх програм та навчальних курсів.

Список використаних джерел

1. Carroll N. The Wheel of Virtue: Art, Literature, and Moral Knowledge // Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 2002. – 60 (1). – P.3–26.
2. Cavell S. The World Viewed. 2nd edition. – Cambridge MA: Harvard University Press, 1979.
3. Davies D. (ed.) The Thin Red Line // Philosophers on Film. – London and New York: Routledge, 2008. – P.1–9.
4. Goodenough J. A Philosopher Goes to the Cinema // Film and Philosophy: Essays in Cinema After Wittgenstein and Cavell. – New York: Palgrave Macmillan, 2005.
5. Keathley C. Trapped in the Affection Image: Hollywood's Post-Traumatic Cycle (1970–1976) // The Last Great American

Picture Show: New Hollywood Cinema in the 1970. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004. – P.293–309.

6. Livingston P. Cinema, Philosophy, Bergman: On Film as Philosophy. – Oxford: OUP, 2009; Carroll N. Philosophising Through the Moving Image: The Case of Serene Velocity // Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 2006. – Vol.64. – P.1.
7. McClelland T. The philosophy of film and film as philosophy.
8. Mulhall S. On Film, 1st edn. – London: Routledge, 2002.
9. Philosophy 398: Philosophy and film [Electronic resource]. – Access mode: <http://orion.it.luc.edu/~jward/courses/phil398.htm>
10. Philosophy and Film – BA (Hons) [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.kent.ac.uk/courses/undergraduate/323/philosophy-and-film>
11. Philosophy and Film [Electronic resource]. – Access mode: <https://liu.se/utbildning/kurs/721G27?l=en>
12. Philosophy of Science Fiction in Film University of Oregon [Electronic resource]. – Access mode: [https://casprofile2.uoregon.edu/sites/casprofile2.uoregon.edu/files/PHIL%20199%20Syllabus.pdf](https://casprofile.uoregon.edu/sites/casprofile2.uoregon.edu/files/PHIL%20199%20Syllabus.pdf)
13. Philosophy Through Film. Social Sciences Philosophy Department of Philosophy. Undergraduate study 2017/18 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/studywithus/ugstudy/modules/philosophythroughfilm>
14. Russell B. (2000). The Philosophical Limits of Film // Film and Philosophy. – 2000. – Vol.11. – P.163–167.
15. Rybin S. M. The Historical Thought of Film: Terrence Malick and Philosophical Cinema. – The faculty of the College of Fine Arts of Ohio University in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy, 2009. – 484 p.
16. Schmerheim P. A. Skepticism films: Knowing and doubting the world in contemporary cinema // University of Amsterdam. UvA-DARE (Digital Academic Repository). – 2013. – P.59–68.
17. Sinnerbrink R. A Heideggerian Cinema? // Malick T. The Thin Red Line // Film–Philosophy. – 2006. – №3. – P.26–37.
18. Smith M. Film Art, Argument, and Ambiguity // Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 2006. – Vol.64. – P.33–42.
19. Stolnitz J. On the Cognitive Triviality of Art // British Journal of Aesthetics. – 1992. – Vol.32 (3). – P.191–200.

Drobotenko M. O., Ph.D. candidate, doctoral student of department of philosophy at H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine, Kharkiv), Marushka85@i.ua

The film as philosophy

There are two key aspects in which the film environment and philosophy as a discipline may overlap. First, the film philosophy is a recognized sub-discipline that asks philosophical questions about the nature of the film. Second, a more controversial idea of a film as philosophy assumes that films can raise philosophical issues and can contribute to a number of philosophical debates. For philosophy, a film is one of the necessary means of self-understanding, it serves as a cultural self-reflection of philosophy and a philosophical idea. The model of «the film as philosophy» is based on the understanding that any watching process – even the one that begins in private, as an exciting interaction with fictional characters – has the potential for creating significant social and personal meanings. In the educational area, this important theoretical issue is performed in developing the individual educational programs and training courses. Referring to the international experience of educational practice, it can be said that specific educational synthesis of philosophy has been formed – this is a film.

Keywords: philosophy, film, «the film as philosophy», phenomenological experience of the film, curriculum, educational synthesis.